

NİZAMI GÖNCƏVİ: "TÜRKLÜYÜM MƏSNƏVİLƏRİMİR"

Sıracəddin HACI

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
Institutunun aparıcı elmi işçisi

(Əvvəl ötən sayımızda)

"Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" məsnəvisinin şərhini ilə bağlı I kitabının elmi nüticələrinin davamını təqdim edirəm.

"Yeddi gözəl" məsnəvisinin "Səadəti padşah Əlaaddin Körpə Arslanı xeyir-də" adlı bölməsi səkkinə səkkiz beytidir. Məsnəvinin süjet xotının bu mərhələləri var:

- şairin nəfsi ilə səhbəti;
- "Yeddi gözəl"in yazılış soboblarının açıqlanması;
- şahın tanidılması: adı, noslu, gücü, fəhləyi, savası, agılı, mərhməti, ovu, cəsarəti...;
- şahın iki oğlunun tanidılması;
- xanının töqdimi;
- dua;
- səkkinə səkkiz beytlik məsnəviədə fikrin ifadəsi üçün yüz iýirmi bir anlaysış və obrazı (təkrarsız) yer verilmişdir;
- məsnəviədə bù silah alətlərinin adı çəkilmişdir: qılınc (8), kaman (2), haça (2), ox (3), balta (1);
- məsnəviədə bù rönglərə yer verilmişdir: al (4), qara, mavi;
- ən çox işlənən sözlərdən biri "fəth"dir;
- Nizami fars tarixini, mədəniyyətini, mifologiyasını dərindən biliir, bù mədəniyyətin terminlərindən tez-tez istifadə edir: Xosrov, Key-Xosrov, Firdun, Rüstəm, Rəşə, Mehdi;

- Nizami islami terminologiyaya həkimdir;

- Səlcuqlu Sultanı Alp Arslanın adını ehtiramla çəkir, ığidləri ona bənzədir;

- məsnəvinin zöngin möcazalar sistemi var, mübahilələrə öməni yer tutur;
- Nizami qırmızı rəngi adəlatin, bayramın, xeyirin, barışın rəngi kimi tanır;
- qara düşmənin rəngidir;
- "qut" sözü var, güc, enerji, ruzi anlamlarını daşıyır;

- "qut" siyasi termindir, Səlcuqlu dövlət anlayışında uca Allah hakimiyəti - qutu onlara vermiş, iqtidar sahibi etmişdir. Səlcuqlularda hakimiyət ailinən ortaqlı mahidir;

- Qurani-Kərimin ayasına yer verilmişdir;

- Nizamini töqdimatında adəlatin adı uyum, rifah, barışdır, rəngi qırmızı ilə qaranın ahəngidir, yoni rongorongdır, forqlılıyi qəbul etməkdir, forqlı olanların uymudur, adəlatin otri müşk, onbor, qalıyıdır;
- Səlcuqlu dövlət anlayışında hakimiyətin qaynağı uca Allahdır. O, kimə qui verirəs, o, hakim olur;

Nizami "Şahə tozim xitabi" bölməsinə də bu mesajları verir:

- Səlcuqlu dövlət anlayışını izah edir;
- Səlcuqlularla dövlət tosovñürünün osasında "qui" anlayışı var;
- "qut" dövlət sözünün türkən qarşılığıdır;
- "box", "tale", "şans", "soadət" anlamları da var;
- "qutlu", "qutlug" sözü "dövlətlər" deməkdir;
- Səlcuqlulara görə dövlətin qaynağı ilahidir;

Uca Allahdan qut-dövlət verilmiş şössər "qutlu" adlandırılırdu;

- Səlcuqlularla dövlət qutlu ailənin ortaq malıdır;

- "qutlu" qamı daşıyan hökmər ailəsinin bütün fördərinin hökmər olmaq haqqı var;

- Səlcuqlularla cəhan hakimiyəti anlayışı var;

- Nizami bu bölmədə deyir ki, türklük gəzəlli, cəngavərlik, cosurluq, müdriklik, ədalət, əzəmət, mərhmət, ürəyi genişlik, ağıq və nurnun simvoludur;

- Nizami türk (ruminin) gündüzə bəzətmir, əksinə, gündüz türkən bəzəndir. Türk təşəhən bəzəyən deyil, bəzəndilən torafidir. Gündüz türkün üzü kimi nurlur. Türkün (ağlığın, nurnun) ziddi zoncidir;

- Nizami Marağa hakimi Əlaaddin Körpə Arslanı Kəyanlılar nəstindən üstün tutur;

- deyir ki, bütün ələm bədən, İran ürəkdi (Iran yer üzünün ürəyidir);

- İran Səlcuqluların əlindədir;

- İran ona görə ürkədir ki, Marağa (Azərbaycan, Marağa Azərbaycanın qədim paytaxtıdır) İranın ürəyidir, yoni Marağa (Azərbaycan) olmasa idi, İran dünyasının ürəyi olmazdı;

- bir məkanın döri o məkəndə yaşayın insanların dayırına bağlıdır;

- bu ölkə Səlcuqlular dönməndən hüzura, rıfah, barışa qovuşdu;

- hüzurun iki qaynağı var: elm və ədalət;

- elm və ədalət iki nurdur, iki dünyanın sormayasıdır;

- elm və ədalət dirilik suyudur, kimdə olsa, ona ölümsüzlük baxş eder;

- ədalət olan ölkəyə uca Allahın rəhməti, xeyri, bəroktə, neməti yağır;

- uca Allahın rəhmətinə, qorumasını cəlb etməyin yolu ədalətlər olmalıdır;

- Nizami "yeddi ölkə" (yeddi vilayət) deyir, Azərbaycanı nezərdə tutur;

- deyir ki, Marağa beşinci ölkədir (Azərbaycanın yeddi vilayəti var, beşinci Marağadır);

- Nizami deyir ki, Marağa (Azərbaycan) beşinci iqlim qurşağındə yerləşir (İslam coğrafiyaları döñənə yeddi iqlim qurşağına böldürülər);

- şair deyir ki, məsnəvisi ("Yeddi gözəl") salnamədir;

- məsnəvi "karnamə"dir, ciddi əməyin möhsuludur;

- məsnəvinin min illik insanlıq tarixinde bənzəri yoxdur;

- məsnəvi yeddi ədviiyyə ilə bişirilmüş yeməkdir;

- məsnəvi ruzidir, ağıl, qəlb və vicedanın qidasıdır;

- məsnəvi ruhdur, dirilik baxş edir;

- məsnəvi nurdur, qarənləqləri (cəhaləti) yox edir;

- zaman məsnəvinin üzərindən qələm çəkə bilmez;

- məsnəvinin ədviiyyələri Nizamini canından hazırlanmışdır;

- məsnəvinin rəngi yaşlıdır, yaşlı hüzur, barış, sevgi, ədalət və yeniliyin rəngidir;

- heç bir şairin getmədiyi yeni bir yoldur, təpətozlu işlubu var;

Nizami "Sözo sitayı, tövsiyə və nəsibət" adlı bölməde bu mesajları verir:

- "Yeddi gözəl" məsnəvisinin "Sözo sitayı, tövsiyə və nəsibət" bölməsi yüz altmış üç beytidir, aşağıdakı məsoloları əhatə edir:

Nizami sözün dəyərini açıqlayır:

- söz qodim və təzədir;

- qaynağı hoqiqət olan söz köhnəlməz;

- əlində dəyər daşınan söz ölməz;

- "əl" omri varlığın anasıdır;

- bu anadan sözəndən dəyərli bir varlıq doğulmayıb;

- söz ustaları ölməz, sözləri onları dırı saxlayar, onlar sözlərindən yaşayalar;

- tömiz söz (çinədən hoqiqət olan söz) ruh kimidir, ölməs ağıl, qəlb, vicedanı dirildir;

- tömiz söz (yalana bulşamış söz) qeyb xəzinəsinin xoziñədir;

- yaradılmışlar strasında sözəndən başqa dırıqlan varlıq yoxdur;

- yadigar qalan an dəyərləi nemət sözdür;

Nizami əbədiyyət tarif verir:

- özünü tənyan əbədi olar (mənəvi dəriliyi davam edər);

- insan dənizindən uzaqlıqda;

- təbiilik fitri, sünilik sonradan olmadı;

- ədalət, xeyir, barış, gözəllik, nüfitidir, zülm, şor, savaş, cırkınlıq, qarantıq sünidir (qarantığın qaynağı yoxdur, o, işin olmadığı haldır);

- sünə olañ insana yaddır, onu yaradılış məqsədindən uzaqlıqdır;

- sünilik fitridən uzaqlıqda notice-sindo ortaya çıxır;

- bir-biri ilə çəkisən dostlar düşənən müttəfiq olaraq;

- pişliq qarşı savaşmasan, yox olmaz;

- sərvətin köləsi deyil, ağası ol, ağa olan paylayar, kölə olan yiğar;

- dinini satanın dini olmaz, çünki sadığın sey sonin deyil;

- sərvəti olanın düşməni olar;

- yuğdığın deyil, payladığın sonindir;

- tərk etməyən qovuşmaz; - sərvət sevgisini tərk etməyən hüzura qovuşmaz;

- halal yolla qazan, ehtiyacın qədər istifadə et, qaləmini payla;

Nizami yoxsulluğu töbülgət etmir, əksinə, bu sözlərlə ona qarşı çıxır;

- yoxsul isti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

- yoxsul işti havada yanında su olma-

NİZAMİ GƏNCƏVİ: “TÜRKLÜYÜM MƏSNƏVİLƏRİMİR”

(Əvvəl 3-cü səhifədə)

- Nizamının şirin üzümünə iynələrini sancmış arılar (paxıllar) onu incidirlər, zəmanə adamları Nizamini “yatmış su” adlandırlırlar (o, zahid kimi yaşayır), onu gümüşə bənzədirirlər (dommuş-yatmış su gümüş rəngində olur);

- Nizami bu dəyərləndirmə ilə razılaşdır; deyir ki, mən gümüş deyiləm, xalis qızılam;

- Nizami mahir zərgərdir;

Şair saxta şairlərdən şikayət edir:

- saxtakar şairlər çoxalıb, onlar dəmirlərini (mənasız şeirlərini) qızıl rənginə boyayıb satırlar;

- istedadlı adamlara dəyər verməmək zülmədir;

- zülm cinayətdir, istedadlı şairi, istedadı öldürür;

- Nizami bu dünyanın ən ağır cinayəti tanıdır: səadəti istedad deyil, tale bəxş edir;

Nizami insanı bu dünyanın köləliyindən qurtarmağın yollarını açıqlayır:

- təkəbbürlü olma, təkəbbürlü insan həyatı doğru oxuya bilməz;

- uca Allaha doğru tanı, Ona təslim ol, Onun secdiyi həyatı yaşa;

- həyatın (ömrün) haqqını ver, həyatın haqqı onu saleh əməllərə sərf etməkdir;

- elmə sarıl;

- axırət üçün azuqə hazırla;

- sərvətin köləsi deyil, ağası ol;

- ölümü, yenidən dirilişi, hesabi düşün;

Nizami əbədi səadəti qazananların özəlliklərini tanıdır:

- uca Allaha verdikləri sözü yerinə yekirdilər;

- ilahi qanunları doğru oxudular;

- uca Allaha iman etdilər;

- imanın haqqını verdilər;

- dünyaya aldanmadılar;

- iki dünyanı bir-birinə bağladılar;

- dünyaya axırtdən baxıldılar;

- hesabını verə biləcəkləri ömür yaşıdlar;

- bu dünyanın imtahan yeri olduğunu bildilər;

- elmlə əməlin arasını ayırmadılar;

- elmi əməlin xəzinədarı (qoruyucusu) etdilər;

- ilahi rizanı qazandıracaq əsərlər yazdılar (elmi, bədii...)

- elmin saleh əməl olduğuna inandılar;

- dedilər ki, elm ibadətdir, inandıqlarıni yaşadılar, həyata daşıdlar;

- ağıl, qəlb, iradə və vicdanları dirildək dəyərlər ortaya qoydular;

- əsərləri çətinlikleri həll etdi;

- əsərləri axırət azuqəsi oldu;

- bölmədə irfani anlayışlar var: qəlb, pir, mürid, yol, sərr...;

Nizami “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” adlı bölmədə bu mesajları verir:

- övlad tərbiyəsinin əsaslarını, üsul və metodlarını açıqlayır;

- öyüd üçün uyğun vaxt seçilir (məsələn, xəstələnəndə, səfərdə olanda...);

- gözəl müraciət biçimlərinə yer verir

- müraciət etmək dəyər verməkdir;

- ölümü yada salır, bir gün atan (Nizami) bu dünyadan köçəcək, qəbirde məhbus olacaq;

- deyir ki, övladın valideyn üzərində haqqı var, ən böyük haqq gözəl tərbiyədir;

- övlad uca Allahın nemətidir, bu nemətin şükrü gözəl tərbiyədir;

- gözəl tərbiyə axırət azuqəsidir;

- övladına mənali ad qoy;

- adın insan üzərində təsiri böyükdür;

- ad da insanı tərbiyə edir;

- Nizami oğluna Məhəmməd adı qomyış, bu adı “əbədi bir bağın gülü”, “şərflə ad” adlandırmışdır;

- şair deyir ki, gözəl adla iş bitmir, o adın haqqını verməlisən;

- oğluna Məhəmməd adını tanıdır, o, son elçinin adıdır, aləmlərə rəhmət olaraq göndərilmişdir, ən gözəl örnəkdir, uca əxaq sahibidir;

- sən də onu örnək seç;

- tərbiyə qazanmaq asan, onu qorumaq çətindir;

- tərbiyəli qalmağın şərti gözəl insanların əhatəsində yaşamaqdır;

- səhbətin təsir gücü çoxdur, övladınızla səhbət edin, səhbətdə cazibə, əks-əlaqə var;

- yaxşı xasiyyət də, pis xasiyyət də keçicidir (birindən başqasına keçər), kiminə oturub durursansa, onun rənginə boyanaqsan;

- pis xasiyyət mikrob kimidir, tez yayılır;

- birəcə əxlaqsız adam yüz əxlaqlı adamın əxlaqını pozar;

- ömür bir yol, insan yolçudur, bu yol çətinliklərlə doludur;

- bu yolu şərəflə başa vurmağın şərtləri var:

- yolu tanı;

- aysi ol;

- dünya malı ilə yüklenmə, şələn ağır olsa, yolda qalarsan;

- səbirlə ol;

- səbirlə olmağın şərti doğru çətinlik təsəvvüründür;

- çətinlik ilahi nemətdir;

- çətinlik təbiidir, ilahi qanundur;

- zəhmətsiz rəhmət, tikansız gül yoxdur;

- çətinlik olmasa, zəfər olmaz;

- çətinlik insanı böyütmək üçündür;

- hər çətinliyin içində bir asanlıq var;

- hər gecə bir gündüzə hamilədir;

- varlıq ikiyönlüdür (çətinlik də, asanlıq da var);

- uca Allah insana gücü çatmayan yükü yükleməz;

- çətinlikləri sev, onlar olmasa idi, böyüməzdir (Mövlana deyir ki, rəhmətin əsli zəhmət olduğu kimi, acılar da nemətin öndür...)

- çətin olan şərəfli olandır;

- acılar xocalardır;

- çətinlik xəzinə qapısının sırlı açarıdır;

- hər qiflin bir açarı var, çətinlik qiflinin açarı da səbirlər;

- səbir dirənmək, dik durmaqdır;

- çətinliyin dərmani səbirlər;

- qəm oxuna qarşı zireh (qalxan) səbirlər;

- ömür yoluna azuqə hazırla;

- azuqə iman və saleh əməllərdir;

- uca Allaha təslim ol, Onun buyurduğu kimi yaşa;

- Ona təslimiyyətin qarşılığı (mükafatı) azadlıqlıdır;

- ilahi nizami pozma;

- əsla ümidi itirmə,

- bədəsil insanlardan qaç;

- bədəsil əqrəb kimidir, xasiyyətini dəyişməz, fürsət tapan kimi zəhərləyər;

- sənət öyrən;

- işinin ustası ol;

- öyrənməkdən utanma;

- elm öyrənməyi ar bilmə;

- tənbəl olma;

- istedadlı tənbəller sonda saxsı satar;

- istedadı az, ancaq çox çalışan fateh olar;

Nizami elmə razi deyir:

- elm adlı razi onun uğrunda cihad edənin qismətdir;

- elm adlı ruzisi olmayan dəyərsizdir, baqqala möhtac olmağa möhkumdur, cünnəti ac olan möhtac olar, möhtac olan dəyərini itirer;

- Nizami bir məsələni ikiyönlü açıqlayır, harada xeyri tanıdırsa, orada şəri də tanıdır: ölçüsü budur: hər şey ziddi ilə tanınar: ağ qara, gecə gündüz, həyat ölüm, sevgi nifrət, bu dünyada axırət...;

- deyir ki, tək olan uca Allahdır, təklik yalnız Onun haqqıdır, yaradılan hər şey çoxdur, hər varlıq ziddi ilə yaradılmışdır;

- istedad ilahi nemətdir, onu zəhmətlə bəsləməsən olər;

- istedadlı tənbəller alıcısı olmayan mal satmağa möhkumdurlar;

- istedadı az olan çalışmanın sonu yeddi iqlimin (dünyanın) qazılər qazisi (hakimlər hakimi) olmaqdır (Nizami istedadını da, istedadsızı da, tənbəli də, çalışqanı da tanıdır);

- elm insana dəyər qazandır;

- insan özünü elmlə kəşf edər;

- özünü təməyan dirilik suyu istər, Xızır olar;

- dirilik suyu mərifət elmidir;

- bu elm uca Allahi tanıdır;

- can (ruh) və ağılı bir-birindən ayırmaya;

- can ağılla əbədi diridir;

- ağıl və ruh insana ona görə verilib ki, o, uca Allahi doğru tanışın;

- ağıl və ruh ilahi nemətdir, hər nemətin şükrü var, şükrü öz cinsindəndir,

- ağıl və ruhun şükrü təvhid inancıdır;

- təvhid inancını qəbul etməyən ağıl ölüdür;

- ağıl və ruh iki xəzinədir;

- ağıl və ruhun haqqını versən, gedəcəyin tək qapı var, o da təvhid qapısıdır;

Nizami təslisi (üçləmə, ata, oğul, müqəddəs ruh) rədd edir;

- Nizami ikiliyi, sənəviyyəni (dualizmi) - zərdüslüyü rədd edir;

- o, uca Allahın tekliyini təbliğ edir;

- deyir ki, təvhid insanı iki dünyanın səadətinə qovuşduran yeganə nemətdir;

- iki nemətin dəyərini bil: cavənlıq və vaxt;

- Nizami cavənlığın dəyərinin bilinməsi üçün onu qocalıqla müqayisədə tanıdır, obrazları bu anlayışlara uyğun seçilir: cavan sərv, sınnış sərv, düz boy-buxun, sınnış bel, hərəkət, sükunət, yaşıl otlar, saralımsı otlar;

Nizami tez qocalığını bildirir:

- (əlli altı yaşında): yaşılığını itirmiş soyüd, saralımsı lale, ağarmış bənövşəyəm, papağımı başına qoya, komərimi belime bağlaya bilmirəm;

- şair deyir ki, insan qocalanda qanadı sınnış quş kimi olur;

Şair paxillardan şikayət edir, onlardan qorunmağın yollarını göstərir:

- paxilları tanıdır;

- onlar istedadın düşmənləridir;

-

NİZAMI GƏNCƏVİ: “TÜRKLÜYÜM MƏSNƏVİLƏRİM DİR”

(Əvvəli 5-ci səhifədə)

Surənin on səkkizinci ayəsində uca Allah buyurur: “Həqiqətən də, o, Rəbbinin ən böyük ayələrindən birini görmüşdü”. “Rəbbin ən böyük ayələrindən biri” vəhy mələyi Cəbraildir, yəni Allah Rəsulu uca Allahı deyil (insan Allahı görə bilməz - bu, Qurani-Kərimin sözüdür), Cəbraili görmüşdür (həm də iki dəfə, bu da Qurani-Kərimin təsbitidir);

- Nizami Qurani-Kərimin Qəmər surəsinin birinci ayəsini yanlış yozur. Ayə belədir: “Son saat yaxınlaşacaq və Ay yarılacaq” “Son saat yaxınlaşdı və Ay yarıldı”. Nizami deyir ki, bu, Allah Rəsulunun möcüzələrindən biridir. O, barmağının işarəsi ilə Ayı ikiyə bölmüşdür. Ay Allah Rəsulunun barmağının işarəsi ilə ikiyə bölünməz. Təfsir alımları bu ayənin iki anlamını önə çıxarmışlar:

a) bu, Ay tutulmasıdır, Ay yarı tutulanda ikiyə bölünmüş kimi görünür;

b) “Ay yarılacaq” ifadəsini ərəblər atalar sözü kimi işlədirlər. Bu ifadə bir şeyin qətiliyini ifadə edir;

- Nizami qədərçiliyə meyil edir, yazar ki, nə olmalıdırsa, o, əzəldə (insan yaradılmazdan öncə) olmuş, yazılmış, kimin zirək, bəsirətli, ağıl gücündən istifadə edən olacağı öncədən müəyyən edilmişdir.

Bizim bugünkü cəhdimizin, əməyimizin faydası yoxdur. Qurani-Kərim bu anlayışı rədd edir, uca Allah insanın qədərini seçimində, əməyinə bağlayır, buyurur ki, insana ancaq əməyinin qarşılığı var.

Əgər hər şey öncədən yazılıbsa, onda ağıla, iradəyə, əməyə, imtahana, məsuliyyətli, xeyirxah olmağa,

tərbiyəyə nə ehtiyac var? Uca Allah niyə kitablar, elçilər göndərmiş, cənnət və cəhənnəmi yaratmışdır?

Bir insanın cəhənnəmə girəcəyi öncədən bəlliidirsə, bu aqibətdə onun rolu yoxdursa, o halda, günahı

nədir, hansı əsasla cəhənnəmə atılır? Belədirse, uca Allahın rəhmət və ədalətindən danışmaq olarmı?;

- Nizami yazar ki, anadan bədxasiyyət doğulan oləndə də bədxasiyyət oləcək. Bu söz də qədərçilik əlamətidir. Birincisi, insan anadan bədxasiyyət doğulmur, tərtəmiz doğulur. İkincisi, bu anlayış tərbiyəni, dolayısı ilə uca Allahın ər-Rəbb (O, tərbiyə edəndir) adını inkar edir. İnsan tərbiyəyə möhtacdır, o, tərbiyə olunmağa uyğun yaradılmışdır. Üçüncüüsü, bu anlayış Qurani-Kərimin insan dəyişə bilən varlıqdır tezisinə qarşıdır. Dördüncüüsü, Nizamiyə bu sualı vermək haqqımız var: Tərbiyənin rolü yoxdursa, məsnəviləri niyə yazdır? Onlar hansı işə yarayırlar?;

- Nizami bu dünyada zülm var deyir, çıxış yolu olaraq da tez ölməyi arzulayır. Bu, yanlış təsbitdir. Çıxış yolu tez ölmək deyil, zülmə savaşmaq, ədaləti ayaqda tutmaq, ən xeyirli axırət azuqəsi olan, zülmü yox edən saleh əməllərə sahib olmaqdır;